

VÉR ESZTER VIRÁG

**„Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...”
Erzsébet magyarországi kultuszának kialakulása***

Erzsébet legismertebb német biográfusa, Brigitte Hamann kutatásaihoz köthe-
tően megállapíthatjuk, hogy a császár- és királyné korabeli osztrák megítélése
szinkronban van a Ferenc József-i kor ottani értékelésével. A Ferenc József elfo-
gadtatására irányuló imázsépítés sikeres megvalósítása, illetve az 1867-es kiegye-
zést követő konszolidáció nyomán felívelő fejlődés eredményeként az uralkodó
„népszerűségi index” a korábbi mélypontról elmozdulva ismét emelkedést
mutatott. Az uralkodónak szüksége is volt erre, ugyanis a Monarchiát megrázó
válságok, vesztes háborúk sorozata, valamint az ezekkel szinkronban jelentkező
pénzügyi-belpolitikai krízis alapjaiban rengették meg az alattvalók bizalmát.¹

A birodalom nyugati régiójában az 1870-es évek első felére rögzült az a hiva-
talos uralkodókép, mely a (legfelsőbb) hivatalnok, a népei boldogságán szüntelen
munkálkodó császár (ez utóbbi a korábban is megjeleníteni kívánt „népek atyja”
szerep sajátos újragondolása) toposzaival máig meghatározó. Ennek ellenponto-
zásaként írható le Erzsébet szerepének értékelése. A róla kialakított negatív kép
a korabeli közvélemény azon prekoncepciójából, illetőleg meggyőződéséből
fakadt, mely szerint Erzsébet nem kívánt, illetve nem is tudott eleget tenni a
sokak által elvárt és oly nagyon kívánt uralkodónői kötelezettségeknek.
Háttérben maradásának okaként Erzsébet maga a törekvéseit ért folyamatos
bírálatokat jelölte meg: „*A nagyvilágban annyit üldöztek, annyi rosszat mondtak
rólam, úgy megaláztak és megsértettek [...] s Isten látja lelkemet, semmi rosszat
nem tettem. Azt gondoltam tehát, olyan társaságot keresek magamnak, amely nem
zavarja a békémet...*”² E feszültségek az 1860–70-es évektől váltak szembetűnő-
vé. Ez a meglehetősen negatív előjelű értékelés alapvetően két forrásból táplál-
kozott. Egyfelől az udvari társadalom elutasító hozzáállásából eredt, másrészt a

* Készült az Amalthea kiadó bécsi kirendeltségének vezetője, Carmen Sippl felkérésére. A tanul-
mányt eredetileg a *Kaiserin Elisabeth in Ungarn* munkacímét viselő kötet egy fejezeteként
kivántam német nyelven megjelentetni. Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni F. Dózsa
Katalinnak, Deák Ágnesnek, Manhercz Orsolyának és Borovi Dánielnek, hogy kutatásaim
során tanácsaikkal, javaslataikkal segítettek munkámat s egyúttal a kézirat formálódását. A
tanulmányban hivatkozott bécsi levéltári kutatások a Habsburg Történeti Intézet (2010) és a
bécsi Collegium Hungaricum (2014, 2016) ösztöndíjaival valósultak meg. Külön köszönet ille-
ti Czeferner Dórát és Borovi Dánielt a dolgozat szerkesztésében, illetve átdolgozásában nyújt-
ott segítségért. Az idézetet lásd: Vértes József: *Erzsébet magyar királyné. (Életének érdekes és
bizalmas mozzanatai)*. Pannonia, Budapest, 1924, 32. o.

¹ E korábbi „leértékelődési” folyamat együtt járt az uralkodó alkalmasságának kétségbe vonásával.
Öccsét, Miksát személyes kvalitásai alapján megfelelőbbnek ítélték a birodalom irányítására.

² Festetics Mária naplóbejegyzése (1872. február 23.). Idézi Brigitte Hamann: *Erzsébet királyné*.
Árkádia, Budapest, 1988, 289. o.

nyugati birodalomfél alattvalóinak Erzsébethez való viszonyulásából, akik szintén ellenszenvvel viseltettek a császárné iránt.

Erzsébet császárnéhoz úgymond nem méltó viselkedési allűrjei természetesen a német nyelvű sajtóba is beszivárogtak. Rendszeresen tudósítottak többek között a hivatalos megjelenéseit kísérő „szeszélyeiről”, valamint sorozatos betegségeiről, amelyek nézetük szerint sok esetben csupán ürügyként szolgáltak a reprezentációs kötelezettségek elhanyagolására. Minden, a felségsértés ódiumát „lebegtető” korlátozottság ellenére – sok esetben éppenséggel ennek kijátszására – az eltúlzott lojalitás ironikussá váló álarca mögé bújva adtak hangot az amiatt érzett elégedetlenségnek, hogy Erzsébet nem tölti be császárné szerepét. A lapokban a császárnéi szerepkörhöz alkalmazkodni képtelen személyiség vonásai mellett egy olyan nő alakja jelenhetett meg az olvasóközönség előtt, aki tradicionális női szerepeit nem teljesítette, sőt anyaként és feleségként is „megbukott”.³ Kötelességei teljesítése helyett magánemberként, többnyire inkognitóban időzött valamely idegen országban, amíg a császár minden erejével a birodalom gondjainak megoldásán fáradozott. *„Bizonyára nagyon dicséretes, hogy a felséges asszony nem érzi magát röghöz kötöttnek, s magas pozíciójánál fogva nem hagyja magát rabságra ítélni, s a modern világszellem jegyében kifelé törekszik idegenbe, imígy saját szemével ismerve meg a nyugati Európát.”*⁴

Az uralkodópár ambivalens megítélése Magyarországon is jellemző volt, noha egészen más előjellel, mint a birodalom nyugati felében. A vizsgált korszak magyar megközelítésében Ferenc József személye távolról sem a magára hagyott férfi vagy a családapa alakjaként rajzolódik ki előttünk. Erzsébet vonatkozásában ezzel szemben a korabeli magyarországi közvélemény a férje viselkedése miatt és válás hiányában inkább a távollétet választó, esetenként a férj politikájától is elhatárolódó feleségként jelent meg, aki védelemre szorul.⁵

Ez együtt járt az iránta megnyilvánuló személyes(ebb) szimpátia fokozódásával, amely a részben ismert magánéleti mozzanatok mellett összefonódott az uralkodó más téren is megnyilvánuló elutasításával. Erzsébet fokozatosan növekvő magyarországi népszerűségének társadalmi-pszichológiai hátterét nem csupán szimbolikus, jelzésértékű cselekedetei alapozták meg, hanem Ferenc József uralkodásának kezdeti periódusában követett magyar politikája is. Ez mindvégig hatást gyakorolt

³ Anyósa fia házasságkötését követően is hosszú ideig Ferenc József legfőbb bizalmasa és tanácsadója maradt, nem engedve kellő teret menyének. Erzsébet esetében ez vezetett a hosszasan elhúzódott (elsősorban férje szeretetért és gyermekeiért vívott) családi konfliktushoz is. Erzsébet ennek során fokozatosan vált önimádóvá, kiszorulva azokról a területekről, melyeket az uralkodó feleségeként és anyaként kellett volna betöltenie császárnéi kötelezettségei mellett. Ezek helyett eleinte provokációnak szánt tevékenységei, pótcselekvései mellett önmaga (s ennek részeként testkultusza) válik számára fontossá, az 1860-as évek elejétől fokról fokra elidegenedve (szűkebb) családi közegetől. Friedrich Weissensteiner: *Rudolf trónörökös és a nők. Erzsébet császárnétól Vetsera Máriáig*. Sziget, Budapest, 2005, 32. o.

⁴ *Neues Wiener Tagblatt*, 1875. szeptember 14. Idézi Hamann: *Erzsébet...* 330. o.

⁵ Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Pannonica, Budapest, 1999.

„Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...”

az uralkodó magyarországi recepciójára, noha a családi tragédiák, illetve a világháború kitörésének idején hajlott kora ezen némiképp tompítani tudott. Andrassy Gyula unokája, Károlyi Mihályné a császári pár megítélését kísérő magyarországi toposzokat a következőképp villantja fel emlékirataiban: „*Mélységesen tiszteltük »Erzsébet királynét«. Azt hallottuk, hogy okos, jó asszony, a magyarok valóságos őrangyala, és minden erény megtestesülése. A királyról már egészen más véleménnyel voltak: gonosz és ostoba, szívtelen, kegyetlen és önző, aki megkeserítette felesége életét.*”⁶

A lakosság véleményének formálását célzó udvari szándékok kezdetben esetenként, a későbbiekben már célzottan Mária Teréziát idéző szerepjátékká váltak, melyek a válságos periódusok fenyegetettsége közepette a Birodalom magyarországi részének megnyerésére irányultak.⁷ Erre az a spanyol követ is utalt beszámolójában, aki figyelemmel kísérte az uralkodópár 1866-os, gondosan megkonstruált magyarországi látogatásának eseményeit. „...*tulajdonképpen a császárné szépsége és kedvessége, akinek viselkedésében, mellesleg legyen mondva, egy második Mária Terézia szerepének eljátszására törő ambíciót lehet felfedezni, hihetetlen benyomást tett, és hogy csak a legmagasabb osztályokban, illetve a parlamentben nem képviselt osztályokban érik az elhatározás, hogy hangosan tiltakozzanak egy ilyesfajta ambíció túlzott igénye ellen.*”⁸ Ezt a későbbi (magyar) visszaemlékezők is hasonló módon értékelték: „*Eljátszották a lovagias magyar nemzetnek Mária Terézia idejére emlékeztető szerepét. Okosan tették.*”⁹

Erzsébet személyiségének sajtóbeli reprezentációja természetesen követte a nemzetközi tendenciákat, és azt még inkább erősítette az alattvalókkal való érintkezési formák kiszélesedése. Mindez magától értetődően biztosított prioritást a kultuszeremtéshez. A korszak differenciálódó sajtókultúrája a maga finomodó eszköztárával is egyre alkalmasabbá vált e feladatra. Andrassy Gyula személye a kultusz életre hívásának több mozzanatában is meghatározó volt. Az általa közvetíteni kívánt identitás megerősítésének eszközeként vált ugyanis általánosan elfogadottá az új Erzsébet-kép is. Erzsébet kultuszának hivatalossá tétele/kanonizálása Andrassy miniszterelnökének első fázisában valósult meg, kiteljesedése pedig külügyministerségének időszakára, tehát az 1870-es évekre tehető.

⁶ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa, Budapest, 1985, 26. o.

⁷ E párhuzamkeresés nemcsak a későbbi események szinkronizmusa révén „manifestálódott”, hanem azt is eredményezhette, hogy a Mária Teréziát követő uralkodók feleségei nem hagytak nyomot a magyar történeti emlékezetben. Kivételt képez ez alól (valamelyest) Zsófia főhercegné nővére, Karolina Augusztá, Ferenc császár negyedik felesége, – jóllehet az ő feladatköreit (távollétében) Magyarországon József nádor harmadik felesége, Mária Dorottya gyakorolta. E karitatív szerepkört, illetve a reprezentatív feladatkörök némelyikét 1851-től kormányzó-néi, majd később főkormányzó-néi minőségében Albrecht főherceg felesége, Hildegárd főhercegnő, Erzsébet unokatestvére vette át.

⁸ Luis López de la Torre Ayllon H-1365/N° 22. számú jelentése (Bécs, 1866. február 8.). Közli Anderle Ádám (szerk.): *A magyar kérdés. Spanyol követi jelentések Bécsből 1848–1868*. Hispania, Szeged, 2002, 152. o.

⁹ Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából*. Nyugat, Budapest, 1911, 207. o.

Habsburgok és Magyarország a kiegyezést követően

Erzsébet házasságának első éveiben, vagyis még kultuszának kialakulása előtt az alapelv megfogalmazódásával, illetve az „értéktételezés” megelőlegezett folyamatának részeként utóbb számos „kultikus” előjellel illetett életeseemény jelen(ítőd)ik meg. A korai eseti kísérletek későbbi eredményeként 1867 után a hagyományos uralkodói reprezentációra épülő kultusz bontakozott ki. Ferenc József személyének ilyen irányú elfogadhatatlanságából következően valójában ennek egy speciális, női variánsa jelent meg a királynéi szerepkör újbóli „realizálódása” nyomán, a szimbolikus legitimáció erősítésére. Eközben sem a magyar, sem a birodalmi közjogban nem volt hatalmi jogosítványa s hivatalosan beleszólása a politikai döntéshozatalba.¹⁰ Erzsébet szerepe – a hagyományokat is tekintetbe véve – elsősorban az uralkodó melletti reprezentációs feladatokra, továbbá a mecenatúrára terjedt ki. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Erzsébet 1867 után Magyarországon sem vállalt aktív közéleti szerepet, noha számos – a tágabb közvélemény számára is érzékelhető – gesztust tett, amelyeket a szabadelvű kormányzat sok esetben kamatoztatni tudott: közöttük a nemzet halottai iránt nyilvánított végső tiszteletadásait. Ezek sorából kiemelkedik a Deák Ferenc ravatalánál való megjelenése az Akadémia előcsarnokában (1876. február). E gesztussal tevékeny részese lett a kormány propaganda-politikájának, amely Deák halálát követően igyekezett kiaknázni az esemény „jelentőségét”.¹¹ Ebből következően a kiegyezési tárgyalások idején – eltúlzottnak láttatott – „közvetítői” szerepvállalása a személyét övező korabeli legendákban felértékelődött, mind osztrák, mind magyar oldalon. Ebbe illeszkedik a hosszas politikai egyeztetést követő, közjogi jelentőséggel bíró szimbolikus esemény, vagyis a koronázás (1867. június 8.) aktusa is. A már Erzsébet életében megnyilvánuló mítoszelemek szintén elsősorban ebből, illetve felnagyított magyarbarátságából táplálkoztak. Szintén felértékelődtek szezonális magyarországi tartózkodásai is,¹² amelyek a társasági élet megélénkülését és fellendülését eredményezték, még gödöllői visszavonultságai idején is.¹³ Kényszeredetten egy-egy nyilvános szereplést is vál-

¹⁰ Borovi Dániel: *Habsburg reprezentáció Magyarországon a XIX. század második felében. Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréi*. Szakdolgozat. ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2006, 64. o. Kézirat.

¹¹ Uo. 74. o. S nemcsak a sajtóban kap jelentős visszhangot e tiszteletadás, hanem vizuális tekintetben is, mely mesterséges felnagyításával a kultusz egyik legjelentősebb additív elemévé vált. Mindkettőjük népszerűségére alapozva, mintegy a magyar hagyományok és a dinasztiahűség összeegyeztethetőségének lehetséges alternatíváját nyújtva a kultuszminiszter, Trefort Ágoston megbízására Zichy Mihály 1877-re elkészíti az *Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál* című festményét, amely a tankönyvek visszatérő illusztrációja is lesz. Vér Eszter Virág: *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezhelyei tükrében)*. PhD-disszertáció. ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest, 2013, 50–51. o. Kézirat.

¹² A korábbi esetlegességgel szemben az uralkodási esküben rendszeresebb tartózkodási kötelezettség teljesítését vállalta magára. Varga Kálmán: Gödöllő jelentősége a politikai köztudatban 1867–1918. In Pajkossy Gábor (szerk.): *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon*. ELTE BTK, Budapest, 2000, 168. o.

¹³ Vér Eszter Virág: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916). Az udvari bálók és fogadások. In Gergely Jenő (szerk.): *Fejezetek a tegnap világából*. ELTE BTK, Budapest, 2009, 92–114. o.

„Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...”

lalt, sok esetben Andrásy győzködésének eredményeként: „Kérem csináljon egy tervet, hogy mi mindent tehet és miféle intézeteket látogathat, vagy jobban mondva látogasson meg Ö felsege Pest-Budán? Minden esetre igen jól és kedvesen akarja magát viselni s Önnek tanácsát mindenben követni.”¹⁴

Az egyes évfordulókhoz kötődő ünnepi alkalmak kiváló lehetőséget biztosítottak e legendák további építéséhez, melyek első korai megnyilvánulása az uralkodópár házasságkötésének huszonötödik évfordulójához (1879) kapcsolódik. A toposzalkotás gyakorlatába szervesen illeszkedve, az uralkodópár eljegyzése (1853) afféle – a Magyarországgal való kapcsolatot tekintve – mitikus kezdetként jelent meg a későbbi visszatekintésekben: „Megjelenése közöttünk szelid hajnalhasadás volt szörnyű éjszakákra, nekünk eljegyzése delelő napidő mely melegített, termékenyítőn éltetett.”¹⁵ Valójában az eseményt Ferenc József személyének, illetve kezdeti politikájának negatív megítéléséből eredően Magyarországon viszonylagos közöny kísérte. Mindezt többek között az is bizonyítja, hogy az uralkodó 1853. augusztus 18-i eljegyzéséről a sajtó csak érintőlegesen tudósított.¹⁶ A jegyességről szóló hírek szinte „eljelentéktelenednek” a Ferenc József születésnapjára rendezvényeinek soráról kötelezően készült beszámolók és hódoló feliratok közlései mellett.¹⁷ Néhány hét múlva – a magyar alattvalók számára – egy sokkal jelentősebb hír látott napvilágot: a korona fellelése.¹⁸ Ezt a későbbi kultikus irodalomban előszeretettel kapcsolták Erzsébet alakjának Magyarország történetében való megjelenéséhez.¹⁹ Ez a mesterseges összefüggés-keresés vélhetően az udvar távlati szándékait tükrözte, fő motívumai pedig az ünnepi kiadványok révén a szakirodalomba is beszivárogtak.

Hasonló legendaképzés kíséri az esküvő ünnepségsorozat alkalmából kihirdetett kedvezményeket. E „pozitív változásokat” a későbbiekben egyértelműen Erzsébet befolyásának tulajdonították: „Kezdték sejteni, hogy a Magyarország irányában eddig kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is, s hogy az új magyar királyné talán új jövőt is jelent a magyar nemzet részére.”²⁰ A magyar

¹⁴ Ferenczy Ida levele Andrásy Gyulának (h. n., é. n., február 22.). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Andrásy család (P 4), id. Andrásy Gyula (1823–1890) levelezése, 9. csomó, 618. tétel, f. 69.

¹⁵ Török Konstant: *Erzsébet királyné emlékezete*. Számmer, Székesfehérvár, 1899, 4. o.

¹⁶ *Budapesti Hírlap*, 1853. augusztus 24. 1087. o.

¹⁷ Az uralkodó augusztus 18-i születésnapjának magyarországi ünneplése az egész korszakban problematikus maradt. Lásd Sinkó Katalin: Ferenc József: a dinasztikus és a nemzeti reprezentáció versengése és dualizmusa. In Fazekas István – Ujváry Gábor (szerk.): *Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország 1526–1918. (Kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár Dísztermében. 2001. március 8 – május 1.)* Collegium Hungaricum, Bécs, 2001, 19–22. o.; Gerő: i. m. 176–179. o.

¹⁸ Erről a sajtóban megjelenő első hírek szeptember 11-én láttak napvilágot. Deák Ágnes: *A korona Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*. Akadémiai, Budapest, 2010, 149., 169–172. o.

¹⁹ Ennek egyik korai megnyilvánulása, ekkor még a hódolati retorika elemeként, az uralkodópár esküvőjére kiadott emlékkötetekben is szerepel. Nagy Miklós: *Örömhangok*. In Heliodor Truska (Hrsg.): *Oesterreichisches Frühlings-Album 1854*. Braumüller, Wien, 1854, LXXVI.; Márki Sándor: *Erzsébet, Magyarország királynéja 1867–1898*. Franklin, Budapest, 1899.

²⁰ Vértés: i. m. 32. o.

lapok Erzsébet személyéről az esküvőt²¹ megelőzően szolgáltak részletes információkkal.²² Igaz, ezek fókuszában elsődlegesen nem a leendő uralkodóné személye, hanem az ünnepségek álltak.²³ A magyar részről mutatkozó érdektelenséget minden előzetes sajtókampány,²⁴ illetve a kilátásba helyezett kedvezmények²⁵ – többek között az ostromállapot megszüntetése²⁶ – ellenére szemléletesen jelzi,²⁷ hogy a bécsi ünnepségeken megjelent Albrecht főherceg által vezetett

- 21 Az alattvalók a szertartás napján országszerte istentiszteletek tartásával „ünnepeltek”, Pest-Budán a szegények segélyosztásban (is) részesültek, míg a katonai helyőrség tagjai részére bort mértek. *Vasárnapi Ujság*, 1854. április 30. 71. o.; Uo. 1854. május 7. 77. o. Ez utóbbira az uralkodó április 8-án kiadott rendelkezése nyomán került sor, melyben – tekintettel a birodalom nehéz anyagi viszonyaira – elrendelte, hogy „... azon költségek, melyek hasonló örömnnyilvánításokra fordítatnának, az önvétketlen inséget enyhítő, jótékony tettekre fordítottassanak.” Ferenc József a belügyminiszternek, Alexander Bachnak intézett legfelsőbb kézírata a házasságkötését kísérő ünnepségek tárgyában (Bécs, 1854. április 8.) Közli: Uo. 1854. április 16. 54. o.
- 22 A magyarországi kultuszba is „átmentett” hódolati elemekből elsődlegesen az uralkodó feleségének bajor származására utalnak előszeretettel, párhuzamot vonva Gizellával. Ennek részeként kimutatásra került a császári ara Árpád-házi származása is, továbbá a „védőnő” szerepkör is megfogalmazódik, amely utóbbi kultuszának kiteljesedett formájában – a Mária-analógiák sorában – a szakrális alkotóelemek egyik legjelentősebbje lesz. Gerő: i. m. 94–96. o.; Borovi Dániel: Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban. *Műemlékvédelem*, 2011. 5. sz. 291–294. o.
- 23 *Vasárnapi Ujság*, 1854. április 30. 70–71. o. A lakosságot eközben értelemszerűen az amnesztia által érintettek névsorának közzététele foglalkoztatja. „A mai bécsi [lap? – V. E. V.] hozza a felségsértésre az amnesztiát, a felségárulásra nézve 300 több kegyelmeztetik meg.” Pauler Tivadar: Napi jegyzetek. I. köt. (1854. április 23.) f. 216. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSzK Kt) Quart. Hung. 2611/1.
- 24 Ennek rendkívül gyenge hatásfokához figyelembe veendő – a közhangulatot uraló uralkodócsaládot övező népszerűtlenség domináns megnyilvánulása mellett – a sajtótermékek viszonylag szűk kínálata, valamint az újságolvasó közönség behatároltsága is. Buzinkay Géza: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Corvina, Budapest, 2008; Uő: A magyar irodalom és sajtó irányítása a Bach-korszakban, 1849–1860. *Magyar Könyvszemle*, 1974. 3–4. sz. 269–293. o. Emellett a közvélemény (érezhetően) kevesellte az uralkodó házasságkötésével kapcsolatosan Magyarországon foganatosított intézkedéseket, amely így valójában csalódást keltett, főként a részleges amnesztiából kimaradt családok esetében.
- 25 Továbbra is érezhető a Magyarországot és az itáliai tartományokat érintő „megkülönböztetett” bánásmód. Így például az egybekelés alkalmából kiosztásra került 200 ezer forintnyi kegyajándékból e területek nem részesültek. Lásd erről: Ferenc József a belügyminiszternek, Alexander Bachnak intézett legfelsőbb kézírata az éhínség enyhítésére fordítandó kegyajándék tárgyában (Bécs, 1854. április 20.) *Budapesti Hírlap*, 1854. április 25. [2271. o.]
- 26 Ezt a kultuszban tévesen, értelemszerűen szándékolt módon egyértelműen Erzsébet személyes közbenjárásának tulajdonítják, ahogyan a későbbi amnesztiahullámot is. Igaz, az ostromállapot megszüntetésének gondolata már 1852-ben felmerült. Ennek megvalósítása ellen Albrecht főherceg határozottan fellépett, és az végül 1854. április 9-én az esküvőt megelőző „hangulatjavító” intézkedések részévé vált. Május 1-i hatálybalépésével meg kellett valósítani a katonai kormányzat polgári kormányzattól való teljes elválasztását, összefüggésben a főkormányzósággá való átszervezéssel. Lásd erről Sashegyi Oszkár: *Az abszolutizmus kori levéltár*. Akadémiai, Budapest, 1965, 63–64. o.; Hermann Róbert: A bosszúhadjárat vége és az amnesztia. In Uő. (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Rubicon, Budapest, 2007, 344. o.
- 27 Ferenc József április 16-i legfelsőbb kéziratában 240 politikai fogoly teljes megkegyelmezéséről rendelkezett. 96 személy esetében a kiszabott büntetési idő felének elengedéséről, illetve további 20 elítélt esetében a hátralévő büntetése felének eltörléséről. Ezt – a keresztény-feudális uralkodóképp továbbélésével – az érintett alattvalóknak mint az uralkodó örömnnyepéből való személyes részesedést a házasságkötés napján kellett a tudomásukra hozni. Lásd: *Budapesti Hírlap*, 1854. április 25. [2271. o.]

„Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...”

ókonzervatívok jelentették a tényleges magyarországi delegációt.²⁸ Hozzájuk csatlakozott még 12 magyarországi főpap, akik az esküvő celebrálásában szerepet vállaló 600 prelátnak között tűntek fel.²⁹ A Bach-éra rendszerstabilizáló folyamatába illeszkedik – propaganda-politikája vonatkozásában is – a házasságkötést kísérő ünnepek sora is. A mulatságok, a fényes külsőségek feledtetni kívánták a birodalom belső és külső nehézségeit, felidéztek a császárságot hajdan övező *gloire* és *grandeur* fényét, valamint az uralkodó alattvalóinak „jólétét és boldogságát”.³⁰ A részleges amnesztiának a szertartás napján való kiterjesztését a sajtó egyértelműen pozitívan tálalta, és a lehetséges „enyhülési folyamat” integráns részeként értelmezte: „A könnyek, melyeket annyi családban a fájdalom fakasztott, örömkönnnyeké változnak, s a viszontlátás boldogsága között hála és áldás lebeg a trón zámolyához.”³¹ Később még hangsúlyosabbá vált e mozzanat, s az Erzsébet-kultusz kiteljesedett változatában már mitikus kezdetként értelmeződött, visszamenőleg is átértelmezve a közelmúltat a retrospektív mitizálódás részeként: „...az egész magyar nemzet érezte, hogy a királyi esküvő napja a magyarság föltámadásának születésnapja.”³²

Magyarországon az Erzsébet személyére irányuló „figyelem” az uralkodó családi boldogságához kapcsolódott, amely az alattvalókkal való hagyományos érintkezési forma továbbéléseként ugyancsak a dinasztia örömnépéből való személyes részesedéssel hozható összefüggésbe.³³ Ennek során a császári gyermekek világra jöttét kísérő kegyajándékok ismertetései keltettek leginkább érdeklődést,³⁴ ami kiegészült az aulikus érzelmű magánszemélyek és a hivatalos szervek által kötelezően tett adományok áttekintésével. Később a kultikus irodalom is előszeretettel Erzsébet személyes kérése respektálásaként jeleníti meg a kedvezmények és kegyelmezések soráról hozott döntés elfogadtatását.

²⁸ Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In Katus László (szerk.): *Magyarország története*. Akadémiai, Budapest, 1979, I. köt. 493. o. Míg az esküvő napján tartott budai ünnepi istentisztelet is vélhetően szinte csak a megjelenésre kötelezettek részvételével zajlott: „Reggel már ágyúdörgések [...] a mai napon istentisztelet a magistratus Budán, minket meg sem hívnak, hallom nem volt sok ember...”. Pauler Tivadar: *Napi jegyzetek*. I. köt. (1854. április 24.) f. 216. OSzK Kt Quart. Hung. 2611/1.

²⁹ Gerő: i. m. 95. o.

³⁰ Brigitte Hamann: *Elisabeth. Kaiserin wieder Willen*. Piper, München – Zürich, 2005, 56. o.

³¹ *Vasárnapi Ujság*, 1854. április 30. 71. o.

³² A királyné élete. *Magyar Lányok*, 1898. szeptember 18. 595. o. Köszönöm Varga Ilonának, hogy rendelkezésemre bocsátotta saját példányát, tanulmányozás céljából.

³³ Gerő: i. m. 98. o.

³⁴ Lásd erről az uralkodópár első gyermekének születését – 1855. március 5. – követő tudósításokat. *Vasárnapi Ujság*, 1855. március 11. 79. o. (Közzététele más módon – az előírt formában –, hagyományosan ágyúlövésekkel is tudatta ennek híret a lakossággal: „... *academiai ülés, és épp Kubinyi tart felolvasást, midőn az ágyúk megdörögnének 21 lövés jelenti, hogy leány született...*”. Pauler Tivadar: *Napi jegyzetek*. I. köt. (1855. március 5.) f. 231. OSzK Kt Quart. Hung. 2611/1. Ezzel összefüggésben erőteljes politikai színezetet kapott azon döntés is, mellyel Welden tábornagy (a magyar szabadságharc leverésében szerzett „elévülhetetlen érdemeiért”) gyermektelen özvegyét nevezték ki nevelőnőként a császári gyermekszoba élére. Hamann: *Erzsébet...* 91. o.

Habsburgok és Magyarország a kiegyezést követően

A császárné második szülése előtt a kegyelmezési kérvények vizsgálatára önálló amnesztia-bizottság állt fel, melynek javaslatait Albrecht főherceg és Johann Kempen báró is véleményezte. Ferenc József az amnesztiahullám folytatásaként³⁵ több alkalommal a tervezett javaslatokon túlmenően is kegyelmet gyakorolt.³⁶ Abban a reményben, hogy felesége trónörökösrel várandós, az 1856. június 2-i minisztertanácson hajlandónak mutatkozott a vagyonekobbások megszüntetésére.³⁷ Gizella Ludovika Mária főhercegnő³⁸ 1856. július 12-i születését követően³⁹ kellett az érintettek tudomására hozni az amnesztiát. Ez még többnyire csak a politikailag kevésbé befolyásos személyekre korlátozódott, mégis tömeges jelleget öltött.⁴⁰ Az amnesztiában részesültek büntetését teljesen vagy részlegesen elengedték, továbbá kihirdették annak a 631 személynek a nevét is, akik e „jeles esemény” kapcsán kapták vissza korábban elkobzott vagyonukat.⁴¹

Erzsébet következő jelentős magyarországi visszhangot (is) kiváltó (köz)szeplésére 1857 tavaszán került sor. Az uralkodó oldalán, két kisgyermekükkel együtt ugyanis ekkor érkezett első ízben Magyarországra.⁴² Az előző év során megkezdett „birodalmi szemleút” folytatásaként indultak Magyarországra, bízva abban, hogy ez a körutazásuk az itáliai tartományokban tett látogatásnál ered-

³⁵ 1856 áprilisában további 63 személy börtönbüntetését engedték el. Hermann: i. m. 344–345. o. (A közvéleményben a későbbiek során e gesztusokat is Erzsébet közbenjárásának tulajdonították. A „hagiográfiában” ezt „finom lelkületével” hozták összefüggésbe.)

³⁶ Hermann: i. m. 345. o. Ennek egyik jellemző kultikus olvasatához – melyben Erzsébet nászajándékként kéri a büntetések enyhítését/megszüntetését – lásd Ponori Thewrewk Árpád: *Királynénk*. Kosmos, Budapest, 1894, 3–6. o.

³⁷ Mindezek megszüntetése a többi érvényben lévő büntetést nem érintette, továbbá csak a kevésbé súlyos felségárlás vétségével elítéltekre terjesztették ki, és kizárták belőle az emigránsokat is. Ennek részleteihez lásd Hermann: i. m. 345. o.; Ferenc József a pénzügyminiszternek, Ludwig Brucknak intézett legfelsőbb kézírata a vagyonekobbások tárgyában (Laxenburg, 1856. július 12.) *Közli Budapesti Hírlap*, 1856. július 15.

³⁸ E cím magyar (közjogi) megfelelője királyi hercegnő. A névválasztás ez esetben tudatos politikai irányvonal kinyilvánítását jelenthette, utalásként I. István bajor származású feleségének a katolizációban betöltött szerepére. Corti Egon Cäesar: *Erzsébet*. Szépirodalmi, Budapest, 1989, Reprint kiadás, 50–51. o. (E törekvés a konkordátum előző évi elfogadását követően ismét kormányzati szintre emelkedett.)

³⁹ Ez az esemény akadályozta meg azt is, hogy Erzsébet elkísérhesse Magyarországra Ferenc Józsefet az esztergomi bazilika felszentelésére augusztus 31-én. Cséfalvay Pál: Az esztergomi bazilika felszentelési szertartásának előkészületei és az ünnep. In Beke Margit (szerk.): *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis III. Emlékkönyv az esztergomi bazilika felszentelésének 150. évfordulója alkalmából*. Szt. István Társulat, Budapest, 2006, 79. o.

⁴⁰ Az amnesztiában részesültek névsorát lásd *Budapesti Hírlap*, 1856. július 15.

⁴¹ Hermann: i. m. 345. o.; Gerő: i. m. 97. o. Az uralkodó emellett rendelkezett a további igazolási eljárások megszüntetéséről is azon tisztviselők esetében, akik a forradalmi kormány szolgáltatásban is hivatali tevékenységet vállaltak.

⁴² Az elfogadott részletes programhoz – az egyes állomásokon tervezett üdvözlések, üdvözlő feliratok „kivonataival”, illetve egyéb részletek feltüntetésével – lásd Program. (Pest, 1857. április 17.) MNL OL Abszolutizmus-kori levéltár, K. k. Statthaltereier Abtheilung Ofen, „Kaiser-Reise” (D 120), 208/1857. ff. 22–32. (Pest-Pilis vármegyei látogatáshoz.)

„Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...”

ményesebb lesz. Az utóbbi ugyanis a felfokozott udvari várakozásokkal ellentétben nem javított a régióban tapasztalható rossz közhangulaton.⁴³ „A népet teljesebben hidegen hagyta a látogatás, csupán a császárné külsejére voltak kíváncsiak.”⁴⁴ Ez némileg módosított formában a magyarországi látogatás első szakaszát is jellemezte.⁴⁵ A kezdeményezés egyébként az udvar részéről tudatosan alkalmazott megnyerési politika részét képezte. E törekvés előzményei egészen a császári pár esküvőig vezethetők vissza, s egyes elemei a Lajtán túl is meghatározó szerepet tölthettek be a császárné imázsának alakításában. „Erzsébet császárné szépsége sok olyan személyt vonz az udvarba, akik különben távol maradnának.”⁴⁶ Az udvar elsősorban a magyarok önmagukról alkotott képének egyik meghatározó elemére, a lovagiasságra épített, vagyis a szép nőnek mindenkor kijáró „önkéntelen” tiszteletadás kötelezettségére.⁴⁷ Ez Erzsébet későbbi kultuszában is az egyik legfőbb ürügyként szerepel, a hódolatnyilvánítás öngazoló magyarázataként.⁴⁸ Az 1857. évi utazás előkészítése során Albrecht főherceg csakúgy, mint 1852-ben, elsősorban az uralkodó karizmájára alapozva kívánta az alattvalók dinasztíához való közeledését biztosítani. Ezt jelentős politikai engedmények nélkül, elsősorban propagandisztikus eszközökkel szándékozott érvényre juttatni.⁴⁹ A Ferenc József kíséretében Magyarországon először megjelenő – a kortársak egybehangzó véleménye szerint páratlan szépségű – feleségétől ennek hatékony megvalósítását remélték, és meghatározó szerepet szántak neki a reprezentáció terén.⁵⁰ A külföld felé irányuló propaganda-politika integráns részeként jobbára a kikényszerített hódolat jellemezte a látogatást:⁵¹ „... a kincstár roppant deficitje mellett, milliókat költöttek egy császári körútra, hogy a megfizetett és megparancsolt demonstrációkkal egy nagy meglepedési komédiát rendezzenek a fejedelem és a

43 A novemberben induló észak-itáliai látogatást megelőzően, 1856 szeptemberében Karintiában és Steiermarkban is hivatalos „bemutatókó” utazást tettek. Egon Caesar Corti: *Elisabeth. Die Seltsame Frau*. Styria, Graz – Wien – Köln, [1950], 63–64. o. Az uralkodó korábbi magyarországi tartózkodásaihoz lásd Manhercz Orsolya: *Magas rangú hivatalos utazások Magyarországon a Bach-korszakban. Ferenc József magyarországi látogatásai 1849 és 1859 között*. PhD-disszertáció. Budapest, 2012, ELTE BTK Történelmi Intézet. Kézirat. 37–142. o.

44 G. Harris brit konzul jelentése Clarendon earljének ([Velence], 1856. november 26.) Idézi Gabrielle Praschl-Bichler – Josef Cachée: „...fáradtan teszem le esténként koronám...” *Erzsébet királyné magánélete*. Gabo, Budapest, 1998, 109. o.

45 Manhercz: i. m. 146. o.

46 Johann Franz Kempen von Fichtenstamm 1856-os naplóbejegyzése. Idézi Hamann: *Erzsébet...* 182. o.

47 Krúdy Gyula: Egy királyné albumába. In *Uő: Erzsébet királyné*. (S. a. r.: Kelecsényi László.) Palatinus, Budapest, 1998, 152. o.

48 A hódolati feliratokhoz lásd Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofarchiv, Obersthofmeisteramt (Sekretariat) Ihrer Majestät der Kaiserin und Königin Elisabeth XII/26. Kart. 4. Nr. 73-78/857. ff. 291–301.

49 Manhercz: i. m. 146. o.

50 Uo. 165.

51 Az 1857-es út során még tekintettel kellett lennie az egyes hatóságoknak – például üdvözlőbeszédek megfogalmazásakor – arra, hogy a császárné nem értett magyarul. Uo. 158.

Habsburgok és Magyarország a kiegyezést követően

külföld ámtítására...”.⁵² A magyar karaktert a szimbolikus politika szintjén az uralkodói pompa felelevenítésével kísérelték meg befolyásolni. Ez az uralkodópár nyilvános megjelenéseiben is hangsúlyozottan megnyilvánult.⁵³

A tényeknek ellentmondva, a későbbi kultikus visszavetítésekben Erzsébet magyarországi kultuszának fordulópontjaként jelenítették meg az Albrecht által szervezett szemleutat, és e mozzanathoz kötötték az Erzsébet iránti szimpátia kibontakozását: „*És attól a pillanattól fogva, hogy magyar földre tette a lábát, szerelmese lett Magyarországnak és a magyarnak. Itt megtalálta végre, amit az udvarnál oly hiába keresett: a szabadságot, az őszinteséget, a színjátszás nélkül való életet. Megtalálta önmagát; itt ő az lehetett, ami volt: nem császárné, nem felsőbb lény, csak asszony.*”⁵⁴ Évtizedekkel később útjuk fogadtatását is egészen más színben jelenítették meg, a kultikus szövegekben a kényszeredettséget őszinte lelkesedéssé változott: „... ez igazi, szívből jött lelkesedés volt, egy leigázott, elnyomott nemzetnek a gyászán keresztül utat törő lovagias érzése. Nem a császárt és a császárnét: vendégét ünnepelte a magyar nép és elsősorban őt, az asszonyt.”⁵⁵ A látogatásnak a császári pár idősebb gyermeke, a kétéves Zsófia váratlan és tragikus halála vetett véget.

Erzsébet személyét – a későbbi kultikus interpretációk utalásai ellenére – az 1850-es évek második felében nem övezte Magyarországon „lelkesedés”. Az őt ért családi tragédia miatt feltehetően a személyes vonatkozások kerültek előtérbe az iránta megnyilvánuló részvét kapcsán.⁵⁶ Ennek során a közvélemény figyelme Erzsébet személyére szegeződött, s részlegesen szakított a császári pár mindkét tagját övező „kiérdemelt” közönnyel. Az alattvalók központilag, a kormányzat által is kikényszerített megnyilatkozásaiban a gyermekét sirató anya előtt való kondoleálás „tárgyaként” jelen(hetett) meg Erzsébet.⁵⁷ Ez a későbbi visszavetítések révén, a kultikus kezdet jelentős mérvű időbeli „kitolásával” a köztudat részévé vált. Utóbb Erzsébet is megemlékezett erről a Festetics Máriával folytatott beszélgetésében: „... arról szólt, hogyan ismerte fel lassan és fokozatosan a régi körülmények tarthatatlanságát, és hogyan alakult ki benne az odatartozás érzése és a tudat, hogy ott meg fogják őt érteni, ami így is történt és ezért is érzi ott jól magát, és tudja, hogy ott mindig menedéket talál. – Majd az első magyarországi utazásáról beszélt, hogyan kellett az országjárást megszakítani és visszatérve a Várba haldokolva találta kisgyermekét. És hogy mennyire jólesett neki a mindenki által kinyilvánított részvét.”⁵⁸

⁵² Csengery Antal és Csengery Imre tartott beszédei. Pest, 1861. OSzK Kt Quart. Hung. 2420. Idézi Buzinkay: *A magyar irodalom...* 290. o.

⁵³ Manhercz: i. m. 206–212. o.

⁵⁴ Zeidler Pál Gerhard: *Erzsébet királyné mártírsága*. Pantheon, Budapest, [1924], 18. o.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Igaz, e kezdeményezések őszinteségét jelentős mértékben megkérdőjelezik az egyes hatóságok vonatkozó rendelkezései a részvétnyilvánítás formáiról. Ezek sok esetben a kötelezően előírt sémák átvételét jelentik. MNL OL D 120, 378/1857. ff. 57–255.

⁵⁷ Lásd erről Geró: i. m. 113–114. o.

⁵⁸ Festetics Mária naplóbejegyzése (Reichenau, 1873. július 29.) Idézi Tolnayné Kiss Mária: *Tények: Erzsébet királyné és a magyar nyelv*. <http://www.kiralyikastely.hu/oldal.125.tenyek> (Utolsó letöltés ideje: 2016. június 17.)

„Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...”

Erzsébetnek a magyar nyelv elsajátítására tett intenzív erőfeszítéseiről az újságok is beszámoltak, noha a tudósítások hangján érezhető volt a kételkedés. A sajtó fenntartásokkal viseltetett a császárné magyar nyelv iránti lelkesedése kapcsán, s azt csupán udvari „csel fogásként” értékelte. Nem zárta ki azt sem, hogy az uralkodócsalád egyik tagja ezzel kívánja megkedveltetni magát az alattvalókkal. A császárné *„a magyar nyelv megtanulására határozta el magát. – A mesterválasztás körül a szerencse, derék hazánkfiát, Homoky theresiánumbeli tanárt érte. – A derék mester lelkes előadása mellett a Királyné finom ízlése és ösztöne csak hamar fölismeré nyelvünk édesen zengő szépségeit, – s így kiváló kedvvel és szeretettel tanulva, már is oly nagy haladást tőn, hogy rövid idő múlva, Ő Felsőge, a magyar nemzet fiaihoz, a nemzet nyelvén fog szólni.”*⁵⁹

A döntő változást Erzsébet magyarországi megítélésében nem az utóbb meghatározónak ítélt első látogatása idézte elő. Sokkal inkább hozzájárult ehhez az uralkodópár 1866. év eleji magyarországi látogatása, amikor a kiegyezést megelőző tárgyalások miatt hosszabb ideig Pest-Budán tartózkodtak. Erzsébet nyilvános szerepléseit (a magyar ügy iránti látványos fogékonyságával, magyar nyelvtudásával, s a látogatás során viselt magyaros ruhadarabjaival) az előzetes várakozásoknak megfelelő hatás kísérte. E kedvező fogadtatás utóhatása, illetve az alattvalók egy részének fogékonysága a nyári válságos periódusban, a porosz–osztrák háború idején is Erzsébet támogatásához vezetett. Ehhez az is hozzájárult, hogy Erzsébet az 1854-es házasságkötése révén viszonylag későn vált az események intenzív részesévé, azaz még nem élt a császári udvarban a szabadságharc 1849-es leverésekor és a legszigorúbb megtorlások időszakában. Sőt, ő maga számos alkalommal fejezte ki őszinte sajnálatát a bekövetkezett események miatt.⁶⁰ Nem meglepő tehát, hogy az uralkodó és az udvar is tudatosan, gondosan koreografáltan alapozott erre. Törekvéseik nem ekkor, hanem jóval később, az 1870-es évek elején váltak valóra. Utóbb a kultuszépítési technikák révén visszamenőleg is sikeresen újraértelmezték a közelmúltat.

1866-ban érhető tetten az a „finom” folyamat, amely átvezetett a hódolati retorikából és a kényszerűen megrendelt hódolatból a kultikus beállítódáshoz. Ez mind az Udvar, mind pedig a megegyezést kereső magyar politikai elit szándékával találkozott, s később „leszivárgott” a szélesebb társadalmi rétegekig is, folyamatosan kitágítva a befogadó közeget. Mindeközben még nyomon követhető az a szerepzavar, amely a hivatalos közegek és a lakosság egy részének érintkezését jellemezte a látogatások idején.⁶¹ A későbbiekben is ellenálló ellenzék meggyőzésére Erzsébet a koronázást megelőzően, 1867 májusában nagy elhiva-

⁵⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1863. május 3. 159. o.

⁶⁰ Ennek kiemelt mozzanata a Cassandra-levél ismertté válását követően Horváth Mihály uralkodónéi audiencián való kegyteljes fogadása, melytől a jelentősen visszaesett támogatottság korrekcióját remélték. Ezt ebből következően jelentős sajtóvisszhang kísérte, illetve az esemény megörökítése utóbb a populáris grafikák egyik kiemelt darabjává vált.

⁶¹ Vér Eszter Virág: Újraértelmezett szerepvállalások, avagy Erzsébet császárné alak-változásai 1866-ban. *Aetas*, 2012. 1. sz. 83–84. o.

Habsburgok és Magyarország a kiegyezést követően

tottsággal reprezentált,⁶² mindazonáltal a kívánt pozitív változást csak a következő évi, hosszúra nyúlt – Mária Valéria születéséhez köthető – magyarországi jelenléte eredményezte.

ESZTER VIRÁG VÉR

**“The merciless, young and defiant king’s
new spouse is his good spirit”
The development of the cult of Elisabeth in Hungary**

The judgment on the ruler of Austro-Hungarian Empire and his wife was ambivalent in Hungary, but in a different way than in the western part of the empire. According to the Hungarian public opinion in the examined period, Franz Joseph did not appear as an abandoned husband or a lonely father. Moreover, Elisabeth was considered as an absent wife, who dissociated herself from her husband’s political views and who needed protection. At the beginning, these beliefs lead to increasing personal sympathy for her and to the refusal of the ruler. This phenomenon was not determined only by sociological and psychological reasons, or the symbolic acts of the queen, but based on Franz Joseph’s Hungarian policy in the first period of his reign.

---

⁶² Csapó Csaba: „... a királyi család még mindig népszerűtlen a magyarok körében...” *Új Forrás*, 2009. 7. sz. 34–43. o.